

RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi/RUSUH Uşak University the Journal of

Faculty of Islamic Sciences

ISSN: 2791-7398

Haziran/June 2024, 4 (1): 88-106

rusuhdergisi@usak.edu.tr

Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsiri ile Tefs'iru'l-Hamsi Mieti Âyetin mine'l-Kur'ân Eserinin Mukayesesi

An Essay On The Comparison Of Muqâtil B. Sulaymân's Tafsîr And The Book Of Tafsiru'l-Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Qur'ân

Ömer Bozkurt

Doktora Öğrencisi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Enstitüsü, Tefsir Anabilim Dalı

PhD Student Bolu University, Graduate Institute, Basic Islamic Sciences Department of Tafsîr

Bolu / Türkiye

omerbzkr25@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1407-0785>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Received: 01.04.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 22.06.2024

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2024

Cilt/Volume: 4

Sayı/Issue: 1

Sayfa/Pages: 88-106

Atıf/Cite as: Bozkurt, Ömer. "Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsiri ile Tefsîru'l-Hamsi Mieti Âyetin mine'l-Kur'ân Eserinin Mukayesesi [*An Essay On The Comparison Of Muqâtil B. Sulaymân's Tafsîr And The Book Of Tafsiru'l-Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Qur'ân*]". *Rusuh Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi - Rusuh Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences* 4/1 (Haziran 2024):88-106

İntihal/Statement of Publication Ethics: Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğu onaylanmıştır. /This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright: 2024 by Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Uşak, Turkey

MUKÂTİL B. SÜLEYMAN'IN TEFSİRİ İLE TEFSİRÜ'L-HAMSI MİETİ ÂYETİN MİNE'L-KUR'ÂN ESERİNİN MUKAYESEESİ

Öz

Araştırmada, tefsir ve fıkıh alanında ilk kaynak olarak kabul edilen Mukâtil b. Süleyman'ın (öl. 150/767) *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân* eseri ile tefsir eseri benzerlikleri ve farklılıkları açısından karşılaştırılmıştır. Evvel emirde *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân* eserindeki tüm âyetler -üzerinde ihtilaf edilmesinden mütevellit- tespit edilmiştir. Bu veçhile en çok tekrar eden âyetler karşılaştırılmıştır. Bu mukayese ile *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân* eserinin, müstakil bir eser olmayıp Mukâtil'in tefsirinin bir özeti mahiyetinde olduğu iddiasına cevap aranacaktır. Dolayısıyla karşılaştırma, farklılık ve çelişkilerin neden kaynaklandığını ortaya koymak bakımından önemlidir. Eserlerde birbiriyle uyuşan izahlar düşünüldüğünde her iki eserin üslup ve temel fikriyat açısından benzeştikleri söylenebilir. Fakat müellifin birbiriyle çelişen izahlarına ve farklı açıklamalarına da ulaşılmıştır. Her iki eserde birçok defa “ قال مقاتل ” ve bazen “ قال الفراء ” şeklinde cümleye başlanıyor olması bu farklılıklarla birlikte düşünüldüğünde, eserlerin özgünlükleri veçhesiyle yeniden ele alınmasını gerektirmektedir. Sonuç olarak; söz konusu çelişki ve farklılıkların sebebi kanaatimizce eseri bizlere nakledenlerden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Mukâtil b. Süleyman'a ait olan bu eserleri, bizzat kendisinin kaleme aldığı veyahut ondan nakledilenlerin harfi harfine aktarılıp eserlere ilavelerin yapılmadığı, bu şekliyle günümüze kadar ulaşmış olduğu düşünülmemelidir. Aksi takdirde müstensihler tarafından yapılan ilaveler de izah edilmek durumundadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Mukâtil b. Süleyman, Tefsîru Mukâtil, Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân, Karşılaştırma.

AN ESSAY ON THE COMPARISON OF MUQÂTİL B. SULAYMÂN'S TAFSÎR AND THE BOOK OF TAFSIRU'L-HAMSI MİETİ ÂYETİN MİNE'L-QUR'ÂN

Abstract

In this study, Muqâtil b. Sulaymân's Tafsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Qur'ân (d. 150/767), which is accepted as the first source in the field of tafsîr and fiqh, was compared with the tafsîr in terms of similarities and differences. The purpose of this comparison is to answer the claim that Tafsîr'ul-hamsi mieti âyetin mine'l-Qur'ân is not an independent work but a summary of Muqâtil's Tafsîr. Therefore, comparison is important in order to reveal the reasons for the differences and contradictions. If we look at the explanations that agree in the two works, we can say that the two works are similar in terms of style and basic idea. However, contradictory explanations and different explanations of the author were also found. In conclusion, in our opinion, the reason for these contradictions and differences comes from those who transmitted the work to us. Therefore, it should not be assumed that these works belonging to Muqâtil b. Sulaymân were written by Muqâtil himself, or that what was transmitted by him was transmitted verbatim without any additions to the works, and that they have reached the present day in this form.

Keywords: Tafsîr, Muqâtil b. Sulayman, Tafsîru Mukâtil, Tafsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Qur'ân, Comparison.

Giriş

Kur'ân'ın ilk müfessirinin Peygamber efendimiz (a.s.) olduğu noktasında bir ihtilâf yoktur. Tefsiri ondan ashâbı genel itibariyle şifâhen almıştır.¹ Rivayet edilenlerin kahir ekseriyeti sözlü olduğundan bu döneme şifahi dönem denmiştir.² Zira sahâbîlerin notlar tuttuğu bilinmektedir. Fakat bu fragmanların çoğu elimize ulaşmamıştır.³ Hicrî ilk asırda henüz fıkıh, kelâm, tefsir gibi müstakil bir ilim ayrımı olmadığından bu dönem tüm İslâmî ilimler için aynıdır. Tefsirin ilk defa ne zaman hadis ilminden ayrı mütalaa edildiği net bir tarih ile belirlenemeyecek kadar iç içedir. Fakat tefsir verilerinin çoğunlukla sahâbîlerin etrafında oluşan ders halkalarında yazıldığı bilinmektedir. Şöyle ki sahabenin Peygamber efendimizden şifâhen aldığı bilgileri yine genel anlamda şifâhen ders halkalarında aktarılmıştır. İşte bu aktarım farklı bölgelerde tefsir ekollerinin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Mekke'de İbn Abbas, (öl. 68/687-88) Medine'de Übey b. Ka'b (öl. 33/654 [?]) ve Hz. Ali (öl. 40/661), Irak'ta ise İbn Mesûd (öl. 32/652-53) bunlar arasında sayılabilir.⁴

Sahâbîlerin ders halkalarında bulunan tabiinden bazı kimseler şifâhen aktarılan bilgileri yazıyla kayıt altına almışlardır. Bu meyanda günümüze ulaşmamışsa da tefsir noktasında Said bin Cübeyr'e (öl. 94/713 [?]) atfedilen eser örnek verilebilir. Bu ders halkaları tabiin nesli tarafından da aynen sürdürülmüştür. Hicri ikinci asırda Ma'mer b. Râşid (öl. 153/770), Abdürrezzâk b. Hemmâm (öl. 211/826-27), Şu'be b. el-Haccâc (öl. 160/776) gibi bazı hadis âlimlerinin tefsire dair rivayetleri derlediği bilinmektedir.⁵ Fakat Hadis ilminin tedvin edildiği zaman diliminde ortaya çıkan müstakil tefsir eserlerine örnek olarak, Mukâtil b. Süleymân (öl. 150/767) ve Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778) ve kuzey Afrika'da yaygın olan Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sellâm'ın (öl. 200/815) eserleri verilebilir.⁶ Ne var ki bunlar arasında ilk tam ve müstakil tefsir eserinin Mukâtil b. Süleymân'a ait olduğunu bu açıdan önemi haiz bir eser olduğunu söylemek gerekir.

Araştırmamızın özgünlüğü evvel emirde Mukâtil b. Süleymân'a ait söz konusu iki eserin mukayese ediliyor olmasıdır. Zira bu eserlerin esasında tek bir kitap olup *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân* kitabının tefsir eserinin özeti olduğu iddia edilmiştir. Buna binaen özellikle birbiriyle çelişen noktaların sebebinin açıklanması da önemli bir mevzudur. Bu meyanda hem tefsir hem fıkıh alanında bize kadar ulaşan en kadim eser olması hasebiyle Mukâtil b. Süleymân'ın (öl. 150/767) söz konusu eserlerini benzerlik ve farklılıklarını tespit etmek gayesiyle karşılaştırmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bunun için evvel emirde, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân* adlı ahkâm âyetlerini ele aldığı tefsirinde kullanılan tüm âyetler tespit edilecektir. Zira bu konuda ihtilaf edildiği görülmüştür. Buna ilaveten her âyetin tek tek kıyas edilmesi makale sınırlarını zorlayacağından en çok tekrar eden sûre ve âyetler tespit edildikten

¹ Abdulhamit Birişik, "Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/283.

² Abdullah b. Amr b. As da dahil 50'yi aşkın sahâbînin Rasûlullah'ın (a.s.) izniyle hadis yazdıkları bilinmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Yücel, "Hadis İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi (Rivâyet Dönemi/İlk Üç Asır)", *İslâmî İlimlerde Metodoloji Sorunu V* (Tartışmalı İlmî İhisas Toplantısı, İstanbul, 2014), 207-208; M. Suat Mertoğlu, "Tefsir", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/290.

³ Mehmet Yaşar Kandemir, "Hadis", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/30.

⁴ Birişik, "Tefsir", 40/284.

⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2010), 137; Muhsin Demirci, *Tefsire Giriş* (İstanbul: İsam Yayınları, 2013), 202-203.

⁶ Yücel, "Hadis İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi (Rivâyet Dönemi/İlk Üç Asır)", 263.

sonra mukayese yapılacaktır. Karşılaştırma yapmadan önce müellif ve her iki eser hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

Mukâtil b. Süleyman belki de üzerinde en çok araştırma yapılan erken dönem müfessirlerinden biridir. Müellif, Kur'ân ilimleri, tefsirdeki yöntemi, zikrettiği rivayetler gibi birçok açıdan araştırma konusu edinilmiştir. Bunlardan biri de mukayese edeceğimiz eserin detaylı bir incelemesi olan ve araştırmamızda çokça faydalandığımız. M. Fevzi Hamurcu'ya ait *Mukâtil b. Süleyman ve İlk Fıkhî Tefsir*, adıyla Ankara, Fecr Yayınları tarafından basılmış doktora tezidir. Tefsir eseri üzerine de birçok araştırmanın yapıldığı görülmektedir. Fakat Mukâtil b. Süleyman'ın eserlerinin başka eserlerle mukayese edildiği müşahede edilse de mevcut araştırmada ele alındığı gibi Mukâtil b. Süleyman'ın kendi eserleri arasında bir karşılaştırma yapıldığı görülmemiştir. Binaenaleyh yapılacak olan bu araştırma bu yönüyle önemi haizdir.

1. Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsiri ile Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân Eseri

Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân isimli eseri bir ahkâm tefsiri olarak nitelendirilebilir. Kitabın tam adı: *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân fı'l-emr ve'n-nehı ve'l-helâl ve'l-harâm an Mukâtil b. Süleyman el-Horasanî* şeklindedir. Ne var ki eserin isimlendirilmesi noktasında ihtilaf edildiği görülmektedir.⁷

Söz konusu eserin; yöntemi, otantikliği ve nüshaları hakkında tetkikler yapmak faydalı olacaktır. İlgili eserdeki yöntemin dönemi itibariyle sistematik bir kurgusunun olmadığı, buna karşın âyetlerin; başka âyetlerle, sünnet, sahâbe ve tâbiîn sözleriyle tefsir edildiği söylenebilir.⁸ Eseri ilk defa neşreden İsaiah Goldfeld, Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân eserinin müstakil bir kitap olmadığını tefsir kitabının bir özeti olduğunu ve ravisi Abdullah bin Sabit tarafından derlendiğini iddia etmektedir.⁹ Eserler karşılaştırmalı bir okumaya tabi tutulduğunda birçok noktada Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân kitabında çok detaylı izahlar yapıldığı bazen de tefsir eserinde hiç olmayan hükümlerin verildiği görülmektedir. Bu açıdan bir özet kabilinden olduğunu söylemek veya müstakil bir çalışma olmadığını söylemek sahih olmasa gerektir. Diğer yandan tabakât türü eser sahiplerinden Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî'nin (öl. 365/976) *el-Kâmil* eserinde ve İbnu'n-Nedîm'in (öl. 385/995) *el-Fihrist*'inde Mukâtil'e tefsiri ile birlikte bu eserin de nispet edildiği görülmektedir. Binaenaleyh bunların müstakil eserler olduğu söylenebilir.

Eserde ahkâma taalluk eden âyetlerin fıkıh bablarına bölünerek tertipli bir şekilde tefsir edilmiş olması da dikkatleri celp etmektedir. Zira hicrî ikinci asrın hadis ilmi açısından tedvin asrı olduğu bu şekliyle bab başlıklarıyla bir tasnif yapmanın çok sonraları yavaş yavaş oluştuğu bilinmektedir. Kaldı ki bu asırda tefsir ilminin müstakil bir ilim olarak teşekkül etmiş olduğu kabulü makuldür fakat Kur'ân ilimleri altında zikredilebilecek ahkâmu'l-Kur'ân türünden bir tasnifin tefsir ilmi için de çok sonraları oluştuğu bilinmektedir. Bu bakımdan sistematik bir tasnif yapılıyor olması belki ravi veyahut müstensihlerin derli toplu bir eser ortaya koymak

⁷ Araştırmada, Ubeyd b. Ali el-Ubeyd'in, yüksek lisans tezi olarak hazırladığı tahkikli neşrinden faydalanılmıştır. Bu eserin İngiltere'de bir başka muhakkik tarafından çalışıldığı da bilinmektedir. Mukâtil b. Süleyman, *Kitâbü Tefsîri'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, nşr. İsaiah Goldfeld, Şefâ Amr: Dârü'l-meşrik, 1980. Aynı zamanda Beşir Eryarsoy tarafından Türkçe tercümesi de yapılmıştır. Bkz. Beşir Eryarsoy, *Ahkâm Âyetleri Tefsiri* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2015).

⁸ Bkz. M. Feyzi Hamurcu, *Mukâtil b. Süleyman ve İlk Fıkhî Tefsir* (Ankara: Fecr Yayınları, 2009).

⁹ M. Suat Mertoğlu, "Mukâtil B. Süleyman ve Tefsire Dair Eserlerinin Klasik Dönemdeki Tedavülü", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 26/50 (30 Haziran 2021), 198.

istemelerinin sonucu olsa gerektir. Mukayeselerimiz neticesinde ortaya çıkan çelişki ve farklılıklar da bu yargıyı kuvvetlendirmektedir kanaatindeyiz. Kıraat noktasında Abdullah b. Mes'ûd (öl. 32/652-53) gibi sahâbîlerden faydalandığı ve Peygamber'den (a.s.) nakilde bulunduğu söylenebilir.¹⁰ Bu noktadaki rivayetlerin, çoğu zaman senet zinciri olmaksızın aktarılması müellifin yaşadığı dönemde tefsir verilerinin senet zinciriyle aktarımının yaygın olmamasıyla açıklanabilir.¹¹

Bu eserde esbâb-ı nüzûl, nâsîh mensûh ve garip kelimelerin izah edildiği, ahkâmu'l-Kur'ân literatüründe nadirattan kabul edilebilecek tarihi olaylara ve isrâiliyâta çokça değinildiği de söylenebilir. Eser, 7 adet cehennem köprüsü varlığından bahseden Mukâtil b. Süleyman'dan aktarılan bir rivayet ile başlar. Birincisi imandır, buradan geçebilen kişiden namaz sorulur. Ardından zekât, oruç, hac, umre ve en sonunda da mazlumlardan sorulur, eğer zülüm etmediyse cennete girmesine izin verilir. Ardından el-Fecr 89/14. âyet tefsir edilmiştir ve bablar verilmiştir. İman konusuyla başlayan bu kitapta¹² toplamda 8 adet bab başlığı¹³ ve alt başlıklar vardır.¹⁴ Eserin muhakkiki ahkâma dair bu eserde 482 âyetin kullanıldığını tespit etmiştir.¹⁵ Bu konuda doktora çalışması yapan Fevzi Hamurcu'nun tespitine göre ise 515 âyetin tefsirinin yapıldığını söylemektedir.¹⁶ Fakat bizim sayıımıza göre; tekrarlarla birlikte 532, tekrarsız 457 âyet bulunmaktadır.¹⁷ Son olarak eserin fikhî açıdan Ehl-i sünnet çizgisinden çok uzak olmadığı söylenebilir.¹⁸

¹⁰ Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, thk. Ubeyd b. Ali el-Ubeyd (Medine: Camia'l-İslâmiyye fî Medineti'l-Münevvere, 1988), 340, 500.

¹¹ Mertoğlu, "Tefsir", 40/290; Yücel, "Hadis İliminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi (Rivâyet Dönemi/İlk Üç Asır)", 262.

¹² Bu konunun bir fıkıh kitabının giriş cümlesi kabilinden olması döneminin iman noktasındaki tartışmalarıyla açıklanabilir. Bu konudaki izahları incelendiğinde onun Cibril hadisini aktardığını, akabinde Kur'ân'da geçen imanın esaslarının 5 olduğunu zikrettiğini görürüz. Fevzi Hamurcu, bu noktadaki izahlarının Ehl-i Sünnet'in görüşlerine aykırı olmadığını söylemiştir. Hamurcu, *Mukâtil b. Süleyman ve İlk Fikhî Tefsir*, 265.

¹³ Salât, farz ve nafîle olan sadaka, Oruç, Mezâlim, Miras, Talak, Zanîlerin had cezaları, Cihad. (Kitap, imanın tefsiri diye bir bölüm ile başlamaktadır.)

¹⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 516-523.

¹⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 439-466.

¹⁶ Hamurcu, *Mukâtil b. Süleyman ve İlk Fikhî Tefsir*, 141.

¹⁷ Tespit ettiğimiz tekrar eden âyetler hariç tutulursa toplamda 457 adet olan bu sûreler ve âyet numaraları şöyle sıralanabilir; el-Bakara 2/1-5, 45, 64, 110, 115, 125, 127-128, 144, 153-158, 173, 177-190, 194-203, 215-216, 219-220, 222-232, 233-239, 240-242, 245, 261, 265, 267-268, 271, 275-276, 280-283, 286; el-Âl-i İmrân 3/7, 17, 77, 96-97, 128, 130-132, 135-136, 155, 161-163, 169, 179-180, 200; en-Nisâ 4/ 1-25, 28-29, 33-36, 40, 43, 48, 74, 86, 92-93, 95-96, 101-103, 114, 128-130, 135, 176; el-Mâide 5/1-6, 33-34, 38-39, 42, 45, 87-96; el-En'âm 6/118-119- 121, 141, 145, 151-152; el-A'râf 7/29, 31, 33, 55, 204-205; el-Enfâl 8/2-4, 15-16, 41, 65-66, 75; et-Tevbe 9/5, 25, 28-29, 34-35, 60, 72, 84, 108, 111-112; Yûnus 10/90; Hûd 11/41, 114; er-Rad 13/20-24; el-Hicr 15/87; en-Nahl 16/8, 67, 95-96, 98, 106, 115; el-İsrâ 17/23-29, 31-33-35, 37; el-Kehf 18/ 23-24, 46, 76, 110; Meryem 19/76; Tâhâ 20/130; el-Hac 22/26-37, 39, 67, 77; el-Mü'minûn 23/1-2; el-Furkân 25/62-64, 67-70, 74-76; Nûr 24/2-6, 10-29, 31-33, 36-37, 60; el-Ankebût 29/45; er-Rûm 30/17-18 ve 39; Lokmân 31/4, 13-15, 17-19; el-Ahzâb 33/28-29, 30-31, 35, 41-43, 49, 56, 59; Yâsin 36/12; es-Sâd 38/18; ez-Zümer 39/53; eş-Şûrâ 42/37; ez-Zuhuf 43/12-14; ed-Duhân 44/4; Muhammed 47/38; el-Hucurât 49/10-12; Kâf 50/39-40; ez-Zâriyât 51/16-19; et-Tûr 52/48-49 ki bu ayet hatalı verilmiş 5. dipnot; en-Necm 53/32; er-Rahmân 55/9, 46; el-Vâkıa 56/1; el-Hadid 57/22-23; el-Mücâdele 58/2-4; el-Mümtehine 60/12; es-Saf 61/4, 10, 13; el-Cum'a 62/9; el-Münâfikûn 63/9-11; et-Teğâbun 64/11, 16-18; et-Talâk 65/1-2, 4, 6-7; et-Tahrîm 66/1-2, 6, 8; el-Meâric 70/1, 20, 30-35; el-Müzzemmil 73/20, Müddessir 74/6; el-Kiyâmet 75/13; el-İnsân 76/1, 7-12, 25-26; en-Nâziât 79/40-41; el-Mutaffifîn 83/1-6; el-A'lâ 87/14-15; el-Fecr 89/15-30; el-Leyl 92/5-11; ed-Duhâ 9-11; el-İnşirâh 94/7; el-Alak 96/6; el-Mâûn 107/4-7.

¹⁸ Hamurcu, *Mukâtil b. Süleyman ve İlk Fikhî Tefsir*, 129.

İbnu'n-Nedîm'in (öl. 385/995) *Fihrist*'inde bu kitabın Mukâtil b. Süleyman'a atfedildiği, aynı zamanda İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449) kitabın nakledilen senedinin aynısıyla bir rivayet aktarmaktadır.¹⁹ Binaenaleyh eserin Mukâtil b. Süleyman'a ait olduğu söylenebilir. Ne var ki eserin ona aidiyeti ile bizzat onun tarafından kaleme alınmış olması aynı şeye işaret etmese gerektir. Eserlerdeki zıtlıklar ve müellifin çoğu zaman kendi ismini zikrederek başlıyor olması, belki öğrencileri tarafından kaleme alınmış olduğu kanaatini güçlendirmektedir.²⁰

Eserin senet zinciri şöyledir; Kadı Ebû Abdullah Muhammed b. Ali Zadlac,²¹ Abdulhâlık b. Hasan'dan²² o, Abdullah b. Sâbit'ten (öl. 308)²³ o, babasından²⁴ o, Huzel b. Habib'den o da Mukâtil b. Süleyman'dan aktarmıştır.²⁵

Eser, 792/1395 yılında Muhammed b. Harun b. Muhammed el-Haninî tarafından çoğaltılmıştır.²⁶ Eserin muhakkiki, bu nüshanın Huzel b. Habib'den geldiğini fakat Ebû Nasîr Mansur b. Abdulhamid Baverdî'den gelen bir nüshanın daha olduğunu ve onun orada olduğunu düşündüğünü fakat bulamadığını söylemiştir.²⁷

Eserin muhakkikine göre, bilinen tek el yazmasıyla bize kadar ulaşan bu eser, Londra'daki British müzesinde 6333 no'da bulunmaktadır. Toplamda 104 varaklı bir nüshadır. Fakat 101. varaktan 103. varığa kadarki kısım müstensih tarafından ilave edilmiştir. Zira bu varaklar ayrı bir bölümmüş gibi besmele ile başlamaktadır. Yine bu sayfadaki rivayetlerin Mukâtil b. Süleyman'dan gelmediğini ve alakasız bir şekilde el-Kehf 18/79. âyet ile başladığını söylemiştir.²⁸ Bununla birlikte eserde birçok yazım hatasının olduğunu da rastlanmıştır.²⁹

Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân adlı eser hakkındaki bu malumatların akabinde Mukâtil b. Süleyman'ın tefsir eseri ele alınabilir.³⁰ Bu noktada dikkatleri celbeden husus her iki eserinde de aynı senet zinciri ile aktarılmış olmasıdır.³¹ Kadı Ebû Bekir Muhammed b. Akil b. Zeyd

¹⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 60, 70.

²⁰ Mertoğlu, "Mukâtil B. Süleyman ve Tefsire Dair Eserlerinin Klasik Dönemdeki Tedavülü", 199.

²¹ Kim olduğuna dair bir kayıt bulamadığını söylemiştir ki biz de tabakât kitaplarında izine rastlayamadık.

²² Sika olduğunu belirtmiştir. Bkz. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 79. Onun bu rivayetleri kitabından okuyarak aktardığı anlaşılmaktadır. Bkz. Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed et-Tâhir b. Âşûr (Beyrût: Dâru'l-İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 2002), 1/80.

²³ Abdullah b. Sâbit (h. 223-h. 308) bkz. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 79. Onun bu rivayeti okuyarak aktardığı söylenmiştir. İsmail Cerrahoğlu, "Tefsirde Mukâtil b. Süleyman ve Eserleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (1976), 15.

²⁴ Tam adı: Sabit b. Yakup b. Kays b. İbrahim b. Abdullah Tuzî. İbn Süleyman, Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 79.

²⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 79.

²⁶ Müstensih ile ravi arasındaki yılı hesaplanmak istense de son ravinin (Muhammed b. Ali Zadlac) vefat tarihine ulaşamamıştır. Fakat takriben son ravi ile müstensih arasında 200 yıllık bir zaman dilimi olsa gerektir.

²⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 71-75.

²⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 73.

²⁹ Hamurcu, *Mukâtil b. Süleyman ve İlk Fıkhî Tefsir*, 2009, 137.

³⁰ İlk defa, Abdullah Mahmûd Şehhate tarafından 1979-88 yılları arasında tahkik edilmiştir. Bkz. Mehmet Akif Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi* (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2005), 38. Eserin başka tahkiki de vardır lakin ilk tahkiki esas alınmıştır. Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmut eş-Şehhate (Beyrût: Muessesetu't-Tarihi'l-Arabî, 2002).

³¹ Sa'lebî'nin el-Keşf ve'l-beyân adlı eserinde 5 farklı tarik üzerinden Mukâtil b. Süleyman'dan 630 rivayet aktardığını da burada zikretmek gerekir. Sair tarikler için bkz. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, 1/80. Yine Mukâtil b.

eş-Şehrezûrî,³² Kadı Ebû Abdullah Muhammed b. Ali Zadlac'dan, o, Abdulhâlık b. Huşsan'dan o, Abdullah b. Sâbit'den o, babasından o da Huzel b. Habib'den aktarmıştır.

Eserin muhakkikine göre en eski nüsha, h. 4. asra ait Ezherî'nin nüshasıdır. Fakat bu durum onun kitabî anlamda en kadim olduğunu göstermese gerektir. Zira mâlum olduğu senet zincirindeki 3. ravi Abdullah b. Sâbit ile 4. ravi Abdulhâlık b. Hasan, eseri yazılı kayıtları okumak suretiyle aktarmış gözükmektedir.³³

Okumalarımız neticesinde ulaştığımız bilgiye göre Mukâtil b. Süleyman hakkında menfi haberler çok fazladır. Bunların birçoğu eleştirmenin kendi ideolojik yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır. Örneğin; Mukâtil b. Süleyman'ın yaşadığı zaman diliminde rivayet aktarımında senet sistemi tam anlamıyla yerleşmemiştir. Bu meyanda çok sonraları belki de senedin din görüldüğü zamanlarda onun tefsiri hakkında; "İsnat olsaydı ilimden bir şey olabilirdi, isnat olsaydı başka bir şeye bakmaya lüzum kalmazdı."³⁴ şeklinde eleştirilmesi, anakronik bir tenkit olsa gerektir. Bununla beraber Şii ve Mücessime olduğu yönünde de çokça eleştirilmiştir.³⁵

Buhârî ve Nesâî gibi hadis ulemâsı nezdinde sika olarak görülmemekle birlikte İbn Hanbel ve Şafii indinde muteber görülmüştür.³⁶ Aynı zamanda İbn Abbas tariklerinden biri olan Mukâtil tariki en zayıf tariklerden biri olduğu hatta Kelbî tarikinin ona tercih edilebileceği, söylenmiştir.³⁷ Kısaca belirtmek gerekirse kadim tefsir tarihi açısından müstesna bir yeri olan ve modern asırda çokça önemsenen Mukâtil b. Süleyman, çoğu ulemâ nezdinde güvenilir görülmemiştir.³⁸ Hakkındaki bu değerlendirmeleri önemsemekle birlikte bunların kahir ekseriyetinin müfessirin,

---

Süleyman'ın bize ulaşan eserinin Bağdat tariki olduğu fakat Horasan tariki ile de Mukâtil'den aktarımların olduğu hatırlanmalıdır. Bkz. Akif Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, 73. Bu arada Sa'lebî'deki bu tariklerin ikisi Süddî'den gelmekte diğer ikisi ise tefsirdeki tarikle aynı görülmektedir. Sadece 4. ravi (Abdulhâlık b. Hasan) üzerinden çatalanmaktadır. Bu da onun birkaç öğrencisi olduğunu gösterse gerektir. Bu anlamda rivayet tariklerinin farklılaşması normal görülmelidir.

³² Tefsir kitabında bu ilk isim fazladan geçmektedir. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 1/25.

³³ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, 1/80.

³⁴ Bunları müspet aktarımlar olarak görmek hatalı olsa gerektir. Cerrahoğlu, "Tefsirde Mukâtil b. Süleyman ve Eserleri", 5-7.

³⁵ İsmail Cerrahoğlu, bu ithamları destekleyecek somut bir veriyle karşılaşmadığını belirtmiştir. Bkz. Cerrahoğlu, "Tefsirde Mukâtil b. Süleyman ve Eserleri", 35. Fakat mukayesemiz neticesinde buna dair bazı örneklerle karşılaştık. Örneğin: Mukâtil b. Süleyman'a (öl. 150/767) atfedilen tefsirde, istivâ kelimesinin geçtiği yerlerde sadece 'م' edatı izah edilmiştir. Sadece Tâhâ 20/5. âyette istivâ kelimesinin istikrar/yerleşmek anlamında olduğu söylenmiştir. İlgili eseri tahkik eden Abdullah Mahmud Şehhate (öl. 2002), Mukâtil b. Süleyman'ın bu açıklamasının, mücessimenin iddiası gibi olduğunu, Allah'ın (c.c.) yarattıklarına benzemekten münezzeh olduğunu ifade etmiş ve iddiasını delillendirmeye çalışmıştır. Bkz. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 3/21. Yine bu eserde zahiren Allah'a mekân izafe eden bazı âyetler açıklanırken, Allah'ın (c.c.) zâtıyla her şeyin üstünde gökyüzünde olduğu söylenmiştir. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 237, 391. Binaenaleyh Mukâtil b. Süleyman'a atfedilen bu eserde istivâ kelimesinin teşbihi bir dil ile izah edildiğini söyleyebiliriz ki Mukâtil b. Süleyman da zaten Müşebbihe olmakla itham edilmiştir. Mustafa Güven, makalesinde Mukâtil b. Süleyman 'İstiva' kelimesine 'yaratma' anlamını verdiğini ifade etmiştir. Biz bu bilgiye rastlamadık. Yazar buradan hareketle de onun hiç teşbihi bir dil kullanmadığını ifade etmektedir. Ne var ki kanaatimizce bu yargı isabetli değildir. Mustafa Güven, "Hakikat ve Mecaz Bağlamında Müteşbih Bir Kavram Olarak 'İstivâ'", *Hikmet Yurdu* 3/6 (2010), 181. Aksi iddialar için bkz. Hamurcu, *Mukâtil b. Süleyman ve İlk Fikhî Tefsir*, 2009, 33-35.

³⁶ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2010), 155-158; Hamdi Türkoğlu, "Mukatil b. Süleyman ve Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin Adlı Eserindeki Rivâyetleri Üzerine İnceleme", *Journal of Analytic Divinity* 3/1 (2019), 73.

³⁷ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm*, nşr. Abdulvehhâb Ebü'n-Nûr - Kâmil Bekrî (Kahire: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1985), 2/58; Akif Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, 19.

³⁸ Cerrahoğlu, "Tefsirde Mukâtil b. Süleyman ve Eserleri", 3-7.

rivayetleri nakletme konusundaki özensizliğinden ve mezhebî siyasî sebeplerden kaynaklandığını belirtmekte fayda vardır.³⁹

Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân eseri gibi bu kitabın da Mukâtil b. Süleyman'a ait olduğu ifade edilmelidir. Ne var ki bu aidiyet, bizatihi onun kaleminden neşet eden bir eser olduğu ve bu şekilde günümüze kadar ulaşmış olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Böyle olduğunu düşündüren şu etmenler göz ardı edilmemelidir.⁴⁰ Örneğin; Mukâtil b. Süleyman eserini 30 kişiden naklederken ve ondan nakledilirken söz konusu ravilerin beşerî hatalardan müstağni oldukları söylenemese gerektir.⁴¹ Yine Mukâtil b. Süleyman'dan 630 farklı rivayeti eserine alan Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî (öl. 427/1035) zikredilmeye değerdir. Şöyle ki o, bu rivayetleri tefsirin bize aktarılan tarikinden farklı 5 tarikte zikretmektedir. Bu tariklerin ikisi Süddî'den gelmektedir. Bu şahıs Süddî el-Kebîr (öl. 127/745) değil, onun kız kardeşinin oğlu olan Muhammed b. Mervân es-Süddî es-Sağîr olsa gerektir.⁴² Zira Süddî el-Kebîr söz konusu tarik için çok erken bir dönemde yaşamıştır. Diğer iki tarik, daha önce yukarıda vermiş olduğumuz tarikle karşılaştırıldığında 4. ravide (Abdülhâlık b. Hasan) senetlerin çatallandığı görülmektedir.⁴³ Bu hem öğrencilerin çoğaldığını hem de rivayetlerin zayıfladığını gösterse gerektir. Zira Sa'lebî'nin aktardığı 630 rivayetten 154'ü tefsir eseriyle uyuşmamaktadır.⁴⁴ Aynı kişiye atfedilen rivayetlerin çelişmesi veya uyuşmaması ravilerin noksanlığı ile açıklanabilir.

Bununla beraber "Mukâtil dedi ki"⁴⁵ "Ferrâ dedi ki"⁴⁶ diye başlayan ifadelerin yanında es-Sa'lebî'den gelen bazı rivayetlerin⁴⁷ olması en önemli âmiller olarak durmaktadır. Eserde "Mukâtil dedi ki" ifadesi toplamda 194 defa geçmektedir.⁴⁸ Kendi eliyle kaleme alacak kişinin bu şekilde bir

³⁹ Cerrahoğlu, "Tefsirde Mukâtil b. Süleyman ve Eserleri", 7, 35; Akif Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, 36.

⁴⁰ Cerrahoğlu, Mukâtil b. Süleyman hakkındaki müspet ve menfi kavilleri aktardıktan sonra şöyle bir değerlendirme yapmıştır. "Fikrî temâyülü isnatlara riayet etmemesi, eserinin isrâîli haberler ihtiva etmesi yönünden tenkit edilen Mukâtil b. Süleyman hakkında ne denirse densin. O, tanıtmaya çalıştığımız eserleriyle İslâm tefsir tarihinde temel şahsiyetlerden biridir." Kanaatimizce söz konusu eserlerin otantikliği üzerinde konuşurken dikkat edilmesi gereken durum, Mukâtil b. Süleyman'ın eserlerinin, âyetleri izah etmede sağlam bir delil olarak alınması ile söz konusu şahsa tarihsel bir değer atfetmenin ayrı değerlendirilmesi gerektiğidir. Zira aktarılanlar, eserin dönemi açısından psikososyal veyahut tarihsel verileri analiz etme imkânı sunmaktadır. Bununla birlikte eserin direkt şahsa ait olduğunu ifade etmek ve bu meyanda âyetlerin izahında sağlam bir delil olarak görmek bu durumla karıştırılmamalıdır.

⁴¹ Zira hadis ilmindeki edâ yollarının "Haddesena, Kâle, Ahberenâ..." her zaman ezber yönüne işaret etmediği bazen yazılı kaynaklar üzerinden de olabileceği üzerinde durulmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Akif Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, 31-32; Mücteba Uğur, "Edâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/388. Söz konusu ravilerin aktarımlarının "Haddesena ve Ahberenâ" kalıplarıyla gelmesine karşın ezber yoluyla aktarıldığı noktasında emin olunamamaktadır. Aynı şekilde yazılı bir kaynak üzerinden olduğu noktasında da net bir şey söylenememektedir. Fakat her halükârda insanoğlunun hata yapabileceği hatırdta tutulmalıdır.

⁴² Nurullah Denizer, "Bir Müfessir Olarak Süddî el-Kebîr", *ÇÜİFD* 17/1 (2017), 362.

⁴³ Abdülhâlık b. Hasan'dan Ebû Abdullah Muhammed b. Ali, İbrahim b. Muhammed Mihrecânî, Abdullah b. Ahmed b. Süddîk farklı şahıslara aktarmışlardır. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, 1/80.

⁴⁴ Akif Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, 74.

⁴⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 3/117. Bu minvalde Ebû Ubeyde Mamer b. Müsenna'dan gelen rivayetlerde zikredilebilir.

⁴⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 2/286, 289, 298, 299.

⁴⁷ Akif Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, 62.

⁴⁸ Bkz. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 81, 82, 83, 84-85, 87-88, 90-100, 103, 105, 107-108, 110-113, 115, 122, 127-132, 138, 143, 146, 148-151, 153-154, 156-157, 159-161, 168-173, 177-178, 183-186, 194-195, 201-203, 205-207, 210, 219, 224, 231, 234-235, 251, 253, 255, 259, 262, 271-274, 277-279, 282-283, 287-

ifade ile başlaması garip olacağından, bu durum ondan dinleyen öğrenci veya aktaran raviler tarafından yazıldığını gösterse gerektir. Yine “Ferrâ dedi ki” lafzında Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ'ya (öl. 207/822) atıf yapılması da dikkat çekmektedir. Zira müfessir Ferrâ h. 144/762 yılında doğmuştur. Mukâtil b. Süleyman ise h. 150/767 yılında vefat etmiştir. Bu bakımdan Mukâtil b. Süleyman vefat ettiğinde kendisi henüz 6 yaşlarında idi.⁴⁹ Dolayısıyla bu yaşta birinin tefsir derslerinin olduğu ilim halkalarında zikredilmesi ve oradaki derslerde kendisinden nakil yapılıyor olması dikkate değerdir. Mukâtil b. Süleyman'ın bu nakilleri yapmamış olduğu düşünülürse sonradan ilavelerin olduğu söylenebilir. Buradan hareketle eserlerin karşılaştırılması sırasında görülen ihtilafların müelliften ziyade eseri nakledenlerden kaynaklandığını akla düşünülebilir.

Bunlara ilaveten *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân* adlı eserin muhakkikin de ifade ettiği gibi kimi zaman müstensihlerin esere ilavede bulunduğu⁵⁰ dolayısıyla bu konuda müstensihlerin bazı eklemelerinin olduğu da hatırd tutulmalıdır.⁵¹ Tüm bu durumlar söz konusu iki eserinde de bizzat Mukâtil b. Süleyman tarafından yazılmadığını gösterse gerektir.⁵² İhtimaldir ki öğrencileri tarafından ders halkalarında toplanılan notlar, zamanla ravi ve müstensihlerin de ilaveleriyle mevcut formuna ulaşmıştır. Bununla birlikte söz konusu bulgular da dikkate alınarak ilgili eserden faydalanılmasının bir sakıncası olmasa gerektir.

2. Mukâtil b. Süleyman Tefsiri ile Ahkâma Dair Eserin Mukayesesi

Mukayese edilecek metinler, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân* adlı eserde en çok tekrar eden âyetler ile yapılacaktır. Bu meyanda incelenecek olan dolayısıyla çokça tekrar eden âyetler şunlardır.

İki defa tekrar eden âyetler şöyledir; el-Bakara 2/3, 177, 184, 185, 187, 222, 238 ve 271; Âl-i İmrân 3/17, 97 ve 135; en-Nisâ 4/3, 7, 12, 14, 24, 29, 31, 43 ve 176; el-Mâide 5/2, 5 ve 95; et-Tevbe 9/5, 84 ve 111; Hûd 11/114; el-Hac 22/25, 27 ve 30; el-Mü'minûn 23/1 ve 2; Nûr 24/22 ve 29; er-Rûm 30/17; el-Ahzâb 33/35 ve 49; el-Hucurât 49/12; et-Tegâbün 64/17; et-Talâk 65/1, 2, 4 ve 6; el-Müzzemmil 73/20; el-İnsân 76/8. âyetlerdir.

Üç defa tekrar eden âyetler; el-Bakara 2/198, 203, 219, 220, 228 ve 229; en-Nisâ 4/6, 19, 23 ve 25; el-Mâide 5/89; el-En'âm 6/151; Nûr 24/33. âyetlerdir. el-Bakara 2/196; el-Mâide 5/3 ve 6; el-En'âm 6/152. âyet ise dörder defa tekrarlanmıştır. Son olarak Nûr 24/31. âyet beş defa tekrar etmiştir.

En fazla hangi sûreden âyet bulunduğu baktığımızda; el-Bakara sûresinden 105; en-Nisâ sûresinden 72; Nûr sûresinden 43; el-Mâide sûresinden 33; Âl-i İmrân sûresinden 24 âyetin, sair sûrelerden ise 20'den az âyetinin ahkâm ile ilişkilendirildiği görülmektedir.

291, 298, 301, 306-308, 311-312, 315, 317, 319-322, 325, 327, 329, 332-333, 335, 339, 351-352, 359, 364, 392, 396, 410, 432.

⁴⁹ Türkoğlu, “Mukatil b. Süleyman ve Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin Adlı Eserindeki Rivâyetleri Üzerine İnceleme”, 74.

⁵⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 73.

⁵¹ Süleyman Kaya, “Erken Dönem Tefsirlerinde Otantiklik Problemi ve Müellif-Eser İlişkisi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (2020), 501-503.

⁵² Yakup Mahmutoğlu, “Mukatil b. Süleyman'ın “Tefsiru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân'il-Kerim' adlı Kitabın Tanıtımı ve Ahkâm Âyetleri Açısından Değerlendirilmesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 471; Kaya, “Erken Dönem Tefsirlerinde Otantiklik Problemi ve Müellif-Eser İlişkisi”, 499-500.

Bir âyet hakkındaki her iki eserde geçen izahın tablo şeklinde sunulması da mümkündür. Fakat âyet ifadelerinin ele alınış biçimi, izahı, kelime, harf veya mana farklılıkları gibi durumlar ihtilaf olarak kabul edilebildiğinden çok kapsamlı bir tabloya ihtiyaç duyulacaktır. Buna binaen yöntemimizi, araştırmamızın hedefleri doğrultusunda şekillendirdik. Binaenaleyh tüm bu farklılıkları zikretmek yerine meramımızı ifade ettiğini düşündüğümüz örnekleri zikretmekle yetindik. Araştırma açısından örnek olarak karşılaştırılan âyetler şunlardır; el-Bakara 2/198, 203, 219, 228; en-Nisâ 4/19, 23, 25-28; el-Mâide 5/3, 89; Nûr 24/31, 33; el-Ahzâb 33/49.

3. Tefsir ve Ahkâma Dair Eserindeki Bazı Âyetlerin Mukayesesi

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَقَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوا كَمَا هَدَيْكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ⁵³

“(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur. Arafat’tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife’ye) akın ettiğinizde, Meş’ar-i Haram’da Allah’ı zikredin. Onu, size gösterdiği gibi zikredin. Doğrusu siz onun yol göstermesinden önce yolunu şaşırmışlardan idiniz.”

Tefsir eserinde, “Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur.” ifadesi üzerine şu sebep-i nüzul bilgisi aktarılmıştır: “Cahiliyye zamanında hacılar da tacirler de haccederlerdi. İslâm’ı kabul ettikleri zaman ise Peygamber’e (a.s.) “Ukaz, Zülmeçâz panayırları hac esnasında kurulup kaldırılıyor, hac günlerimiz sırasında alışveriş yapabilir miyiz?” diye sormaları üzerine bu ayet nazil oldu.”⁵⁴

Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân eserinde ise bu bilgilere hiç değinmeden bu âyet, “Yani hac aylarında Allah’ın (c.c.) lütfundan arama gayesiyle ticaret yapmanızda bir beis yoktur.” şeklinde açıklanmıştır. Bu izahlar her iki eserin birbiriyle olan uyumunu çok net göstermektedir.⁵⁵ Bu meyanda bir diğer örnek olarak aynı sûrenin 203. âyeti ele alınabilir.

وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ

وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ⁵⁶

“Sayılı günlerde Allah’ı anın (telbiye ve tekbir getirin). Kim iki gün içinde acele edip (Mina’dan Mekke’ye) dönerse, ona günah yoktur. Kim geri kalırsa, ona da günah yoktur. Bu, Allah’a karşı gelmekten sakınanlar içindir. Allah’a karşı gelmekten sakının ve onun huzurunda toplanacağınızı bilin.”

“Sayılı günlerde Allah’ı anın (telbiye ve tekbir getirin)” ifadesi, her iki eserde de farklı ifadelerle de olsa kurban kestikten sonra toplamda 3 gün boyunca Allah’ı tekbirlerle anmaktır. Bu husus “Hz. Ömer (öl. 23/644) Kurban kesiminin akabinde tekbir getirir, tüm Ehl-i mina onu duyar ve onunla tekbir getirirlerdi, ta ki Mina’nın kubbesi titrerdi.”⁵⁷ şeklinde izah edilmiştir. Bunlara ilaveten ahkâma dair meselelerin ele alındığı kitabında farklı olarak Mukâtil’den nakille “Kim teşrik tekbirlerinin 3. gününe geç kalırsa, şeytan taşlar ve insanlarla birlikte hareket etmeye devam eder bunda bir beis yoktur.” şeklinde bir hükme varılmış, bu hükmün bir benzeri İbn

⁵³ el-Bakara 2/198.

⁵⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 1/175.

⁵⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 193-195.

⁵⁶ el-Bakara 2/203.

⁵⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 1/177.

Mes'ûd'tan da aktarılmıştır.⁵⁸ Ahkâm eserinde " قال مقاتل " olarak gelen ifade tefsir eseriyle karşılaştırıldığında lafzen farklılaştığı görülmektedir. Bu durum ilgili aktarımın manen aktarıldığını gösterse gerektir. İlgili farklılığın sebebi bu olsa gerektir. Eserde bu kullanım çok yaygındır. Bunlar manen Mukâtil b. Süleyman'dan yapılan alıntılar olsa gerektir. Bir başka örnek aynı sûrenin 219. âyetinden verilebilir.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِن نَّفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ⁵⁹

"Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: "Onlarda hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zahirî) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür." Yine sana Allah yolunda ne harçayacaklarını soruyorlar. De ki: "İhtiyaçtan arda kalanı." Allah, size âyetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz."

Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân eserinde evvel emirde âyetin sebep-i nüzulü verilmiş ardından kumarın ve içkinin neden haram kılındığına dair izahlar yapılmıştır. Genel anlamda bu izahlar her iki tefsir kitabında da birbiriyle örtüşmektedir. Sonraki ifadelerin izahı tefsirinde çok kısa iken diğer eserde biraz daha detaylıdır. Örneğin Peygamber'in (a.s.) ashabının henüz haram kılınmadan evvel şarabı nasıl yaptıklarını ve ne vakit içtiklerini aktarmıştır. Bu detaylı açıklamalara karşın⁶⁰ tefsirinde geçen kısa izahların tamamına yer verilmemiştir. Örneğin; "İçkinin haram kılınması bu âyetten bir sene sonra gerçekleşmiştir. Kumarın faydası ise insanların onunla eğlenmeleridir." ifadesi, Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân eserinde mevcut değildir.⁶¹

Bir diğer örnek olarak âyetin son kısmı olan "Sana ne infak edeceklerini sorarlar de ki ihtiyaçtan arda kalanı." ifadesi verilebilir. Bu söz tefsirinde izah edilmeden geçilmişken ahkâm dair âyetlerin ele alındığı kitabında detaylıca açıklanmıştır. Buna göre⁶² bu âyet, zekât henüz farz kılınmadan evvel nazil olmuş, maldan arda kalanı anlamındadır. Örneğin bir zengin malının 3/2'sini, bir tarla sahibi yıllık hasadından fazla olanı tasadduk etmelidir. Zekât âyeti bu durumu nesh etmiştir.⁶³ Sonuç olarak bazı âyetler birebir aynı ifadeler ile açıklanmakta iken bazı âyetlerin izahında ise farklı kelimelerle aynı noktaya işaret etmektedir. Fakat görüldüğü üzere birbirleriyle çelişen veyahut tamamen farklı olan kimi izahlar da vardır.

⁵⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 198.

⁵⁹ el-Bakara 2/219.

⁶⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 247-248.

⁶¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 1/188.

⁶² Bu ifadeler, "Mukâtil dedi ki" diye başlamaktadır.

⁶³ Bu arada belirtmek isteriz ki ahkâm dair meselelerin ele alındığı kitabında 219 ile 220. âyetin ilk ifadesi birleştirilerek okunmuş ve "Allah, size âyetlerini böyle açıklamaktadır ki hem bu dünyada (ki bu dünya fani ve bela diyarıdır.) hem ahirette (ki Ahiret beka ve ceza diyarıdır.) düşünesiniz." bu iki âyet arası böylelikle entegre edilmiştir. Bu izahlar tefsirinde geçmemektedir. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 1/188; Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 1/148-149.

وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ
وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ
عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ⁶⁴

“Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz. Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almağa daha çok hak sahibidirler. Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”

İlk cümleler tefsirde daha detaylıdır. Fakat *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân* kitabında “Kocaları onlara geri dönmeye daha hak sahibidirler.” ifadesi, tefsirde değinilmeyen şu ifadelerle geçmektedir. “İslâm'ın ilk zamanlarında karısını üç defa boşayan kişi, eşi iddette olduğu sürece ona geri dönmeye hak sahibi idi. Fakat bu âyeti hemen sonraki 229. âyet nesh etmiştir.”⁶⁵ Yine el-Bakara 2/228. âyetin “Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır.” ifadesi tefsir kitabında “Erkeğin kadının üzerindeki hakları” bağlamında izah edilmişken⁶⁶ ahkâm ile alakalı meselelerin ele alındığı kitabında bu kısım çok öz geçilip kadının erkek üzerindeki haklarından (Onu dövmemesi, nafakasını karşılamasından) bahsedilmiştir.⁶⁷

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرْتُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلَا تَعْضَلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْنَهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ
بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ وَعَانِزُواهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا⁶⁸

“Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir. Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmek için -evlenme ve boşanma konusunda- engel çıkarmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız, Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz.”

“Cahiliyye döneminde bir erkek ölüp de ardında kendisi yerine başkasından çocuğu olan eşi kaldığında Ensar'dan olan kimseler onun malına varis olma kastıyla kadının üzerine elbiselerini atarlar ve onunla evlenmeye hak sahibi olurlardı.”⁶⁹ Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân kitabında bu kadar olan bilgi tefsir kitabında şöyle devam etmektedir. “Şayet kadın bu işlemde önce ailesinin evine gidecek olsa bu durumda kadın istediği ile evlenmeye hak sahibi olurdu.” Bunun üzerine kadınlar, Peygamber'in (a.s.) yanına gelmiş, “Ya Rasullulah, bizimle evlenmelerine izin verme.” demiş bunun üzerine ise bu âyetler nazil olmuştu.”⁷⁰ Bunun dışındaki ifadeler de her iki kitapta birbiriyle uyum içinde gelmiştir.⁷¹

⁶⁴ el-Bakara 2/228.

⁶⁵ 228. âyetteki, “Kocaları geri dönmeye daha hak sahibidirler.” bu ifadenin, nesh edildiği sözü tefsirinde 229. âyetin son ifadesinin izahında geçmektedir. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 1/196.

⁶⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 1/194.

⁶⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 292-309.

⁶⁸ en-Nisâ 4/19.

⁶⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 265.

⁷⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 1/364.

⁷¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 1/364-365; Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 291.

حَرَمْتُ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتِكُمْ وَبَنَاتِكُمْ وَأَخَوَاتِكُمْ وَعَمَّاتِكُمْ وَخَالَاتِكُمْ وَبَنَاتِ الْأَخِ وَبَنَاتِ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتِكُمُ الَّتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتِكُمْ مِنَ الرِّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتِ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِكُمْ الَّتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ الَّتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا⁷²

“Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşin kızları, kız kardeşin kızları, sizi emziren analarınız, süt bacılarınız, eşlerinizin anaları, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Eğer onlarla birleşmiş değilseniz (evliliğiniz son bulduğunda) kızlarını almanızda size bir sakınca yoktur. Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçen geçmiştir, Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”

Tefsirinde “Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşin kızları, kız kardeşin kızları,” kısmının “bu neseptir” denilerek kısa ve genel bir şekilde açıklandığı⁷³ Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân kitabında ise her bir ifade üzerinde durularak⁷⁴ izah edildiği görülmektedir. “Bir beis yoktur” ifadesi tefsirde “Üvey kızlarınız ile evlenmenizde bir beis yoktur.” şeklinde izah edilmiştir. Aynı ifade Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân kitabında “Anneleriyle ilişkiye girmediğiniz üvey kızlarınız ile evlenmenizde bir beis yoktur. Her kim ilişkiye girdiyse kadının kızı kendisine haram olur...” olarak açıklanmıştır.⁷⁵ Bu iki ifade birbirini tamamlamaktadır. Sair ifadeler de bu minvalde gelmektedir. Bu meyanda tek farklı anlatımda, tefsirde daha veciz bir üslubun kullanılmış olmasıdır.

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنَ الْقَوَائِمِ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهِ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَآتُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ فَإِذَا أُحْصِنَ فَإِنَّهُنَّ فِجَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفٌ مِمَّا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَأَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ⁷⁶

“İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan mümin câriye kızlarınızdan alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir. Birbirinizden türeyip gelmektesiniz. Öyleyse iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost da tutmamaları şartıyla ve ailelerinin de izniyle onları nikâhlayıp alın, mehirlerini de âdete uygun olarak verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir. Bu, içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir; sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”

Tefsirde “Kimin evlenmeye mali imkânı yeterli gelmiyorsa o halde hür erkekler kölelerle evlensin.” denilmiş.⁷⁷ Ahkâm ile ilgili âyetlerin ele alındığı kitabında kölelerin vasıfları hakkında kısıtlama getirilmiştir. “Kimin evlenmeye gücü yetmiyorsa Allah'ı birleyen ona sadık olan köle

⁷² en-Nisâ 4/23.

⁷³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 1/366.

⁷⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 261.

⁷⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 263-264.

⁷⁶ en-Nisâ 4/25.

⁷⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 1/367.

müminlerle evlensin ehli kitabın köleleri ile evlenmesin.”⁷⁸ Bu açıdan eserlerdeki izahlar farklılaşmıştır.

“فَلِذَا أَحْصِينَ” eğer evlenirlerse ifadesi tefsirinde “Müslüman olurlarsa” diye geçmekte⁷⁹ iken Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân kitabında “Şayet o cariyeler müslüman olmazlarsa diye geçmektedir.”⁸⁰ Bu meyanda eserlerdeki izahlar tezat içermektedir. Akabinde tefsir eserinde bu cariyenin zina suçu işlemesi durumunda cezasının 50 celde olacağını ifade etmiştir. Fakat Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân adlı eserinde cariyenin zina suçunun cezasının recm olduğuna karar verilmiştir. Cariyenin zina suçundan dolayı kocasının ondan nefret etmemesi gerektiğini de belirterek sonlandırmıştır. Buna delil olarak Nûr 24/33. ayeti getirmiştir. “Zinadan dolayı cariyelerinizden nefret etmeyin.”⁸¹ Bu ayetin delil olarak getirilmesi müfessirimizin, ayeti literal olarak aldığıının göstergesi olsa gerektir. Sonuç olarak cariyenin zina suçunun cezası noktasında da iki eserin birbiriyle çelişen izahları vardır.

حَرَمْتُ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالِدَّمَ وَالْحَمَّ الْجَنْزِيرَ وَمَا أَهَلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَفَةَ وَالْمَوْفُودَةَ وَالْمَتْرَدِيَّةَ وَالنَّطِيحَةَ وَمَا
أَكَلَ السَّبْعُ إِلَّا مَا ذُكِّيتُمْ وَمَا دُبِحَ عَلَى النَّصْبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَلِكَ فِسْقٌ الْيَوْمَ يَنْسِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ
دِينِكُمْ فَلَا تُحْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنَ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنْ
اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرِ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ⁸²

“Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah’tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşmanız size haram kılındı. Çünkü bunlar doğru yoldan sapmaktır. Bugün, kâfirler dininiz hakkında ümitlerini yitirmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet’i beğendim. Kim açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa, günah sınırına varmaksızın yiyebilir. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

Tefsir eserinde “Ölü eti size haram kılındı.” ifadesi ‘ölü etini yemek’ denilerek izah edilmiştir.⁸³ Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân eserinde ise tefsir eserindeki izahın bir devamı niteliğinde sadece “Siz Müslümanlara” denilmiştir. Bu veçhile birbirini tamamlıyor gibi bir görüntü vermektedir.⁸⁴ Diğer ifadeler kimi zaman tefsirinde kimi zaman ahkâma dair eserinde aynı bağlamda daha detaylı açıklanmıştır.⁸⁵ Örneğin, “Dikili taşlar üzerinde boğazlanmış” ifadesi Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân eserinde ise, “Bunun anlamı taşlara kesilenlerdir ki onlar taşlara kurban adar onlar için keserlerdi.” aynı ifadelerden sonra, “Cahiliye döneminde olan

⁷⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 280-281.

⁷⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 1/367.

⁸⁰ İfade “يعني الولائد إذا ما اسلمن” şeklindedir. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 340.

⁸¹ Böyle çevirmemizin gerekçesi müfessirimizin bu açıklamalarına ve tefsirine dayanmaktadır. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 3/198.

⁸² el-Mâide 5/3.

⁸³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 1/451.

⁸⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 383.

⁸⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 383-384.

bu davranışın elbette haram olduğunu ve Kâbe'de üzerine kurban kesilen taşın bazen yenisiyle değiştirildiğini" de ilave etmiştir. Bu minval üzere gelen izahlar her iki tefsirin uyumunu göstermesi bakımından önemli olsa gerekir.

"Bugün sizin dininizi kemale erdirdim." ibaresi noktasında getirilen açıklamalar da buna örnek verilebilir. Tefsirinde "Mekkî ve Medini âyetlerin üzerinde durmuş ve Mekke'de âyetlerin daha çok imana çağıran ve sükûnet yönünün ağır bastığı bir dönem olarak tanıtmış, Medine dönemini ise farzların kemale erdiği ve bu âyetin Peygamber'in (a.s.) haccettiği sırada Arafat'ta iken nazil olduğunu söylemiştir." bu noktada tefsir ile Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân eserindeki ifadeler aynıdır. Lakin tefsirinde; bu âyetten sonra Peygamber'in (a.s.) 81 gece daha yaşayıp vefat ettiğini ve bu âyetten sonra helal ve haram hakkında hiçbir âyet gelmediğini, söylemiştir.⁸⁶ Ahkâm ile ilgili kitabında bu âyetten sonra en-Nisâ sûresi son iki âyet haricinde ahkâma taalluk eden bir âyetin nazil olmadığını söylemiştir.⁸⁷ Bu açıdan bakıldığında ilgili eserlerin birbiriyle çeliştiğini söyleyebiliriz.

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّعْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَدْتُمْ مِنَ الْأَيْمَانِ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسْكِينٍ مِنْ أَوْسَطِ مَا
تُطْعَمُونَ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ
كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ⁸⁸

"Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz, fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da kefareti, ailenize yedirdiğinizin ortalama seviyesinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir köle âzat etmektir. Buna imkân olmayan ise üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğinizde (bozarsanız) yeminlerinizin kefareti işte budur. Yeminlerinize bağlı kalın. Allah âyetlerini sizin için bu şekilde açıklıyor ki şükredesiniz."

Tefsirinde kefareti olarak İbn Mes'ûd kıraatine göre 3 gün ardı ardına oruç tutulması gerektiği, köle azadında başka bir dinden olmasının sorun teşkil etmeyeceği üzerinde durmuştur.⁸⁹ Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân eserinde ise bu âyetteki yemin kefareti Tahrir sûresindeki 1-2. âyetlerle ilişkilendirerek açıklamıştır. Peygamber'in (a.s.), Mariye validemizi kendisine haram kıldığı, bu âyet gereği bir köle azat ettiği ve Mariye validemiz ile olan yakınlığından oğlu İbrahim'in dünyaya geldiğini söylemiştir. Orucun ise ardı adına tutulması gerektiği yönündeki izahı da tefsirindeki ifadenin aksine kimseye atfetmeden nakletmiştir.⁹⁰

وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهُ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ⁹¹

"...Allah'a topluca tövbe edin. Umulur ki kurtuluşa erersiniz!"

Mukâtil b. Süleyman'ın tefsirinde bu ifade "Bu sûrede 1-31. âyetlerde geçen günahlardan tövbe edin." şeklinde çok kısa ve net açıklamış iken Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân

⁸⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 1/452-453.

⁸⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 426-427.

⁸⁸ el-Mâide 5/89.

⁸⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 1/500.

⁹⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 324-325.

⁹¹ Nûr 24/31.

eserinde bu ifade şöyle izah edilmiştir. İbn Abbas dedi ki⁹² “Büyük günahlar Nûr sûresinin 31. âyetine kadar olan kısımdır.”⁹³ Yine İbn Abbas'tan şöyle bir rivayet nakletmiştir. “Bir adam bir kadınla zina etti akabinde onunla evlenmek istedi. Bu helaldir dedi fakat başı fahişelik sonun nikah olan bu şeyden her ikisi de topluca tövbe etmeliler. Böyle yapmaları münferiden yapmalarından daha hayırlıdır,” demiştir.⁹⁴ Görüldüğü üzere ahkâm ile ilgili tefsirinde İbn Abbas'tan aktarılan bir rivayet üzerinden “cem'an” ifadesi üzerinden toplu halde tövbe etmek ile münferiden tövbe etmek arasındaki farka dikkat çekilmiş. Fakat tefsirinde ve önceki fikhî yorumlarında, tüm büyük günahların Nûr 24/31. âyete kadar olan kısımda sayılması ile alakalı izahlar yapmıştır.⁹⁵ Bir diğer örnek aynı sûrenin 34. âyetinden verilebilir.

وَأَلَيْسَتْ غَفِيْرَةً الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّىٰ يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَالَّذِينَ يَبْتِغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَأَتَوْهُم مِّنْ مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَيْكُمْ وَلَا تُكْرَهُوا فَتِيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِّتَبْتَّغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهِنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ⁹⁶

“Evlenme imkânı bulamayanlar, Allah lütfundan ihtiyaçlarını giderinceye kadar iffetlerini korusunlar. Bedelini ödeyerek hür olmak isteyen köle ve câriyelerinizin - kendilerinde hayır görürseniz- tekliflerini kabul edin. Allah'ın size verdiği maldan da onlara verin. Namuslu yaşamak isterlerse, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın. Kim onları zorlarsa bilinsin ki Allah, onların zorlanmaları sebebiyle başışlayıcıdır, esirgeyicidir.

“Allah c.c. zenginleştirenceye kadar iffetlerini korusunlar...” diye geçen ifade, Mukâtil b. Süleyman'ın tefsirinde, “Allah tarafından rızıklandırılacağı böylelikle özgür erkeklerin cariyelerle evlenmesini sağlayacağı.” olarak tefsir edilmiştir.⁹⁷ Lakin kitabında bu ifade ile ilgili olarak daha genel bir kelime kullanarak “helaliyle” şeklinde izah etmiştir. İlgili âyetinde devamında kalan ifadeler tefsir eserinde veciz ve kısa diğer eserinde ise detaylıdır.⁹⁸ Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân eserinde kısa ve öz açıklanan yerlerin ise tefsir eserinde detaylı izah edildiği görülmektedir. Bununla birlikte değinilen (İbn Mes'ûd⁹⁹) kıraat farklılıklarına kadar tüm ifadeler aynı bağlamda olsa da izah farklılaşmıştır.¹⁰⁰ Sonuç olarak bu âyet çerçevesinde de izahın farklılaştığı fakat eserlerinde birbiriyle uyumlu açıklamaların olduğu görülmektedir. Mukayese ettiğimiz bir diğer âyette Ahzâb sûresindeki şu ifadelerdir.

⁹² Senetleri hazfetmesi yönüyle tefsirdeki üslubuyla uyuşmaktadır. Her ne kadar senetleri çok iyi tetkik etmediyse de senetler çoğunlukla hazfedilmiş gördük. Bununla beraber Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân kitabında çoğunlukla rivayetleri senet zincirleri ile aktarıldığı söylenmiştir. Türkoğlu, “Mukatil b. Süleyman ve Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin Adlı Eserindeki Rivâyetleri Üzerine İnceleme”, 90. Bu iddiamın tetkik edilmesini başka bir zamana bırakıyoruz. Fakat belirtmek gerekir ki Hamurcu da bizimle aynı fikirdedir. Hamurcu, *Mukâtil b. Süleyman ve İlk Fikhî Tefsir*, 275.

⁹³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 255, 258. Aynı ifadeler Mukâtil b. Süleyman'a atfen zikredilmiş.

⁹⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 283.

⁹⁵ Bkz. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 374.

⁹⁶ Nûr 24/33.

⁹⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 3/197-198.

⁹⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 368.

⁹⁹ Kıraat farklılıkları noktasında tefsirinde de İbn Mes'ûd burada olduğu gibi çokça öne çıkmaktadır.

¹⁰⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 340.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عَدْوٍ تَعْتَدُونَهَا
فَمَتَّعُوهُنَّ وَسَرَخُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا¹⁰¹

“Ey iman edenler! Mü'min kadınları nikâhlayıp, sonra onlara dokunmadan (cinsel ilişkide bulunmadan) kendilerini boşadığınızda, onlar üzerinde sizin sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur. Bu durumda onlara mut'a verin ve kendilerini güzel bir şekilde bırakın.”

Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân eserinde ilgili yerin tefsiri şöyledir:

“Ey iman edenler! Mü'min kadınları nikâhlayıp, sonra onlara dokunmadan kendilerini boşadığınızda,” yani onlarla ilişkiye girdiğinizde. Böylelikle Allah, önce nikah sonra boşanmayı getirdi. Mukatil, Dahhak'tan şöyle aktarır, “Boşanma, yalnız nikahtan sonra köle azadı, sadece mülk altınla aldıktan sonra geçerlidir.” “...onlar üzerinde sizin sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur.” Bu bir iddete bağlı değildir, (kadın) isterse aynı gün evlenebilir. Hayızda uygulanan üç temizlenme süresi burada istisna edilmiş oldu. (ki bu tür iddette erkek) eşiyile ilişkiye girmiş hemen sonra boşamıştır. “Ey iman edenler! Mü'min kadınları nikâhlayıp,” yani Allah'ın tevhidinde sadık olan kadınları nikahladığınızda “sonra onlara dokunmadan kendilerini boşadığınızda,” yani onlarla ilişkiye girmeden. “...onlar üzerinde sizin sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur.” İsterse aynı gün evlenir. “Onları faydalandırın ve güzellikle serbest bırakın.” Yani güzel bir şekilde zarar uğratmadan.”¹⁰²

Bu âyetin tefsirde öncesinin Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân eserinde sonrasının daha detaylı açıklandığını görmekteyiz. Örneğin; “onlar üzerinde sizin sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur.” ifadesi tefsirde “yani isterseniz aynı gün bir başkasıyla evlenebilirsiniz.” şeklinde izah edilmişken Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân eserinde buna ilaveten “Burada hayızın bittiği üç temizlenme süresini beklemenin istisna edildiğini görmekteyiz.” olarak detaylandırılmıştır.¹⁰³ Yine görüldüğü üzere tefsir kitabında olmayan ifadeler mevcuttur. Bu açıdan ilgili eserlerin izahat açısından farklılaştığı söylenebilir.

el-Ahzâb 33/35; el-Bakara 2/3, 177, 184, 185, 187, 222, 238 ve 271. âyetlerde ve el-En'âm 6/151, 152. âyetlerde kayda değer bir farklılık ile karşılaşmadık.¹⁰⁴ Hepsi aynı bağlamda yapılmış izahlar kabilindedir.¹⁰⁵ Yine Âl-i İmrân 3/17. âyette kayda değer bir ihtilafa rastlamadık. Aynı konu farklı ifadelerle aktarılmış örneğin “es-Sadikat” kelimesi, tefsirde “Allah'ın kitabının ve Rasulünün tasdik edilmesi.”¹⁰⁶ olarak izah edilmişken Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân eserinde ise imana sadakatten bahsedilmektedir.¹⁰⁷ Bu açıdan bir lafız farklılığının olduğu söylenebilir fakat netice itibariyle aynı manaya işaret etmektedir.

Yine Âl-i İmrân 3/96 ve 97. âyetler aynı formatta açıklanmıştır. Farklılıktan ziyade her iki kitabın birbirini tamamlayan yönünü vurgulamak üzere bu iki âyet ile alakalı olarak şu izahları zikredebiliriz. 97. âyetteki, “Allah alemlerden daha şanıdır.” ifadesi tefsirde izah edilmemişken¹⁰⁸

¹⁰¹ el-Ahzâb 33/49.

¹⁰² Mukâtil b. Süleyman, Tefsîru Mukâtil b. Süleyman, 3/500.

¹⁰³ Mukâtil b. Süleyman, Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân, 309.

¹⁰⁴ Mukâtil b. Süleyman, Tefsîru Mukâtil b. Süleyman, 1/597.

¹⁰⁵ Mukâtil b. Süleyman, Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân, 226-230, 366.

¹⁰⁶ Mukâtil b. Süleyman, Tefsîru Mukâtil b. Süleyman, 1/267.

¹⁰⁷ Mukâtil b. Süleyman, Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân, 395-397.

¹⁰⁸ Mukâtil b. Süleyman, Tefsîru Mukâtil b. Süleyman, 1/291.

Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân eserinde yani "Ehl-i Kitaptan" denilerek açıklanmıştır.¹⁰⁹ Bu duruma Âl-i İmrân 3/135. âyeti de misal getirebiliriz. Âyetin izahı, "Bir adam ailesini çoluk çocuğunu arkasında bırakıp savaşa çıkmıştı şeytan ona bir kadını güzel gösterdi ve o, kendimi helak ettim, bir kadınla birlikte olmak haricinde bir erkeğin sahip olabileceği her şeye sahip oldum." diyerek hayıflanınca Ebû Bekir; "Yazıklar olsun sana Allah'ın (c.c.) savaşta çarpışan gazileri oturanlardan üstün tuttuğunu bilmiyor musun." demiştir. İşte Âl-i İmrân 3/135. âyeti bu konudur. Yani fuhuştan kasıt zinadır." diye başlamaktadır.¹¹⁰ Ahkâma dair eserinde ise bu giriş yapılmadan "Her kim zina yaparsa" diye devam etmektedir.¹¹¹ Diğer ifadeler tefsirde çok kısa ve net iken ahkâma dair eserinde detaylıdır. Eserin muhakkiki birçok defa yazma eserdeki hataları ve eksiklikleri tefsir eserine kıyasla düzeltmeye çalışmaktadır. Bu durum iki eserin birbiriyle olan uyumunu gösterse gerektir.¹¹²

Sonuç ve Değerlendirme

Mukâtil b. Süleyman'ın, Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân eseri ile tefsir eserini karşılaştırmamız neticesinde, eserin müstakil bir kitap olmayıp tefsir kitabının bir özeti olduğu iddiasının sahil olmadığına ulaşılmıştır. Zira ilgili eserler karşılaştırmalı bir okumaya tabi tutulduğunda birçok noktada -Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân kitabında- detaylı izahlar yapıldığı bazen de tefsir eserinde hiç olmayan hükümlerin verildiği görülmektedir. Bununla birlikte tabakât türü eserlerde Mukâtil b. Süleyman'a tefsiri ile birlikte bu kitabın da nispet edildiği bilinmektedir. Binaenaleyh bunların müstakil eserler olup biri diğerinin özeti mahiyetinde olmadığı söylenmelidir.

Müellifin her iki eserinin de -kendi döneminin bir özelliği olarak- rivayetlerdeki senet zincirlerini çoğunlukla zikretmediği ve çoğu zaman veciz bilgilerle yetindiği müşahede edilmiştir. Birçok âyetin izahı noktasında birbiriyle uyuşan izahların bulunuyor olması da düşünüldüğünde her iki eserin üslup ve temel fikriyat açısından benzeştikleri söyleyebilir. Bu durumlar eserle müellifi arasındaki bağı kuvvetlendirmektedir kanaatindeyiz.

Bir âyetin izahı olmasına karşın müellifin; birbiriyle çelişen ve farklı olan açıklamalarına da ulaşılmıştır. Bu durum müellifin beşerî vasfı gereği karar değıştirmesi olarak yorumlanabilirse de ilgili eserlerde buna dair herhangi bir ifade kullanılmamıştır. Buna mukabil eserin 200'e yakın muhtelif rivayetinin; "Mukâtil dedi ki" formatında başlaması ve bazen de "Ferrâ dedi ki" şeklinde nakil ifadeleriyle başlıyor olması, söz konusu ihtilafların müelliften ziyade eseri nakledenlerden kaynaklandığını akla getirmektedir. Karşılaştırmada ele alınan bazı misallerde, her iki eserin de âyetin izahında benzeştikleri fakat her ikisi de özellikle 'Mukâtil dedi ki' diye başlamasına karşın lafzen birbirinden farklı olduğu görülmüştür. Bu durum bazı 'Mukâtil dedi ki' diye başlayan ifadelerin manen aktarıldığını gösterse gerektir. Müfessirin kendi izahını farklı kelimelerle ifade ettiği de düşünülebilir. Fakat 'Mukâtil dedi ki' diye başlanması bir nakil yapıldığına dolayısıyla bizzat müfessir tarafından cümlenin kurulmadığına işaret olsa gerektir. Nitekim Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân eserinin 101. varaktan 103. varığa kadarki kısmının müstensih

¹⁰⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 182-183. Bu izah, el-Âl-i İmrân 97 ve 98. âyetlerin birbirleriyle entegre edildiğini göstermektedir. Zira 98. âyet Ehl-i kitaplara hitaben başlamaktadır.

¹¹⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 1/301-302.

¹¹¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 358-359.

¹¹² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*, 282.

tarafından ilave edilmesi eserin, nakledenlerin eklemlerinden müstağni olmadığını da göstermektedir.

Eserde ahkâma taalluk eden âyetlerin fıkıh bablarına bölünerek sistematik bir şekilde tefsir edilmiş olması, yer yer farklılıkların ve birbiriyle çelişen izahların olması, eserin nakillerle gelmiş olması ve ilavelerin olması beraber düşünüldüğünde söz konusu kitapların özgünlükleri veçhesiyle yeniden ele alınmasını gerektirmektedir. Bu meyanda eserlerin Mukâtil b. Süleyman'a ait olduğu ifade edilmelidir. Ne var ki bu aidiyet, bizatihi onun kaleminden neşet ettiği ve hiçbir eksikliğe uğramadan günümüze kadar ulaşmış olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Zira ilgili eserlerde birbirinden farklı izahların olması, Sa'lebî'nin (öl. 427/1035) aktardığı 630 rivayetten 154'ünün tefsir eseriyle uyuşmaması, rivayetlerin bazen müellifin kendisine atfedilip bazen başkasına edilmesi, kimi zaman müstensihlerin esere ilavede bulunmuş olması gibi durumlar bunu göstermektedir. Özellikle de günümüze ulaşmış olan söz konusu eserlerin bizzat onun tarafından yazılmış eserlerin bir kopyası olduğu şeklindeki anlayış bu bakımdan doğru olmasa gerektir.

Sonuç olarak söz konusu çelişki ve farklılıkların sebebi kanaatimizce eseri bizlere nakledenlerden kaynaklansa gerektir. İhtimaldir ki Mukâtil b. Süleyman'ın öğrencileri tarafından ders halkalarında toplanılan notlar, zamanla ravi ve müstensihlerin de ilaveleriyle farklılaşmış ve mevcut formuna ulaşmıştır. Tüm bu durumlar, söz konusu eserlerin kaynak olarak kullanılmasında ihtiyatlı olunmasına işaret etmektedir kanaatineyiz. Söz konusu yargılar, eserin hiçbir surette kaynak olarak kullanılmayacağı anlamına gelmemelidir. Zira temelde ehem olan şey, müellife aidiyetinin katılığı değil nakledilenler olmalıdır. Eserin otantikliğinin bilinmesi, sözün kıymetini ölçmede değil ancak analizini yapmada gerekli görülmesi açısından makuldür kanaatindeyiz.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder/The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

Akif Koç, Mehmet. *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 1. Basım, 2005.

Birişik, Abdulhamit. "Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/281-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 5. Basım, 2010.

Cerrahoğlu, İsmail. "Tefsirde Mukâtil b. Süleyman ve Eserleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (1976), 1-35.

Demirci, Muhsin. *Tefsire Giriş*. İstanbul: İsam Yayınları, 2. Basım, 2013.

Denizer, Nurullah. "Bir Müfessir Olarak Süddî el-Kebîr". *ÇÜİFD* 17/1 (2017), 357-388.

- Eryarsoy, Beşir. *Ahkâm Âyetleri Tefsiri*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Güven, Mustafa. "Hakikat ve Mecaz Bağlamında Müteşabih Bir Kavram Olarak 'İstivâ'". *Hikmet Yurdu* 3/6 (2010), 175-192.
- Hamurcu, M. Fevzi. *Mukâtil b. Süleyman ve İlk Fıkhî Tefsir*. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2009.
- Hamurcu, M. Feyzi. *Mukâtil b. Süleyman ve İlk Fıkhî Tefsir*. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2009.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Hadis". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 15/27-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kaya, Süleyman. "Erken Dönem Tefsirlerinde Otantiklik Problemi ve Müellif-Eser İlişkisi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (2020), 497-518.
- Mahmutoğlu, Yakup. "Mukatil b. Süleyman'ın "Tefsiru hams miet âyet mine'l-Kur'ân'il-Kerim' adlı Kitabın Tanıtımı ve Ahkâm Âyetleri Açısından Değerlendirilmesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 471-476.
- Mertoğlu, M. Suat. "Mukâtil B. Süleyman Ve Tefsire Dair Eserlerinin Klasik Dönemdeki Tedavülü". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 26/50 (30 Haziran 2021), 183-221. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/divan/961136>
- Mertoğlu, M. Suat. "Tefsir". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40/290-294. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasan. *Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin mine'l-Kur'ân*. thk. Ubeyd b. Ali el-Ubeyd. Medine: Camia'l-İslâmiyye fî Medineti'l-Münevvere, 1988.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasan. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmut eş-Şehate. 5 Cilt. Beyrût: Muessesetu't-Tarihi'l-Arabî, 2. Basım, 2002.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed et-Tâhir b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1. Basım, 2002.
- Taşköprizâde Ahmed Efendi. *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm*. nşr. Abdulvehhâb Ebü'n-Nûr - Kâmil Bekrî. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1985.
- Türkoğlu, Hamdi. "Mukatil b. Süleyman ve Tefsîru'l-hamsi mieti âyetin Adlı Eserindeki Rivâyetleri Üzerine İnceleme". *Journal of Analytic Divinity* 3/1 (2019), 71-93.
- Uğur, Mücteba. "Edâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/388-389. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yücel, Ahmet. "Hadis İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi (Rivâyet Dönemi/İlk Üç Asır)". *İslâmî İlimlerde Metodoloji Sorunu V*. 205-275. İstanbul, 2014.